

Çeviri/Translation
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2020; 2(2): 84-106
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2020; 2(2): 84-106

GAGAUZCADA BİRLEŞİK CÜMLE*

Astrid MENZ**

Çev. Selda SANDALYECİ***

1. Giriş

Gagauzca, temel olarak günümüzde Moldova Cumhuriyeti'nin güney bölgesinde konuşulan Türkçenin bir ağızdır. 1989 nüfus sayımına göre¹ yaklaşık 200.000 Gagauz, Eski Sovyetler Birliği bölgesinde yaşamaktadır. Bunların çoğu (yaklaşık %92'si) 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında Bulgaristan'dan göç etmiştir ve Ukrayna'nın Odessa ili ile Moldova Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'da da küçük gruplar hâlinde yaşayan Gagauzlar bulunmaktadır; fakat sayıları tam olarak bilinmemektedir. Dilleri Oğuz Türkçesinin batı koluna mensuptur ve Türkiye Türkçesine çok yakındır (Doerfer, 1990: 19). 1989 sayımına göre,

* "Turkic languages in contact [s.139-151] Harrassowitz, ed. Hendrik E. Boeschoten, Lars Johanson, Ağustos 2015." künyesini taşıyan makale yazarının izni alınarak çevrilmiştir.

** Dr., University of Hamburg, Department of Asia-Africa Studies, e-posta: astrid.menz@uni-hamburg.de
ORCID: [0000-0003-1741-3250](https://orcid.org/0000-0003-1741-3250)

***Arş. Gör., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: seldatabak@trakya.edu.tr, ORCID: [0000-0002-5699-4572](https://orcid.org/0000-0002-5699-4572)

¹ Bütün etnografik bilgiler Eski Sovyetler Birliği 1989 nüfus sayımına ait Fane (1993)'den alınmıştır.

Geliş Tarihi (Received): 05.11.2020

Kabul Tarihi (Accepted): 29.11.2020

Rusça ikinci dilleri olmak üzere Eski Sovyetler Birliğinde yaşayan Gagauzların %80'i çift dillidir. Moldova Cumhuriyeti'ndeki etnik çoğunluğun ana dili olan Rumence, Gagauzların %4'ü tarafından konuşulmaktadır. Hristiyan Ortodoks mezhebine mensupturlar. Gagauzca, Moldova'da 1957'de yazı dili olmuştur ve 1959'dan 1962'ye kadar, okullarda öğretilmiştir. Bugün Güney Moldova'da² bir özerk bölge olan *Gagauz Yeri* ya da *Gagauzya*'daki tüm okullarda resmî eğitimin bir parçasıdır. 1957'den beri Gagauzca ile birçok kitap basılsa da Gagauzca hiçbir zaman gerçek bir yazı dili olamamıştır, yani bazı yazarlar dışında hiç kimse günlük hayatta Gagauzcayı yazı dili olarak kullanmaz.

Gagauzcanın ses ve şekil bilgisi, Türkiye Türkçesine çok benzer. Fakat Gagauzcanın yüzyıllarca Slav dil ailesine mensup Bulgarca ve Rusçanın egemen olduğu bölgelerde konuşulmasından dolayı kelime dağarcığı ve söz dizimi birçok farklılık göstermektedir (Doerfer, 1959).

İlk Gagauzca metinler Moşkov tarafından toplanmış ve 1904'te Radloff'un *Proben* adlı eserinde basılmıştır (Moşkov 1904). Buradaki malzeme Besarabya'dan derlenmiş masal, şarkı, atasözü ve bilmeceleden oluşan folklor metinleridir. Dmitrijev (1932-1933) ve Dmitriev (1939)'in çalışmaları bu malzemelerin ses ve şekil bilgisi ile söz dizimi incelemelerine dayanmaktadır. Ancak o, ses ve şekil bilgisine odaklanmış, söz dizimi ilgi alanında olmamıştır. Pokrovskaya (1964, 1974, 1979) ve Gajdarži (1971a, 1971b, 1973, 1981), Gagauzcanın söz dizimi üzerine bir takım araştırmalar yapmışlardır. Gajdarži özellikle birleşik cümlelere odaklanmış, Zajaczkowski de son 50 yılda Bulgaristan'dan topladığı folklor malzemelerini 1966'da yayınlamıştır. Onun incelemeleri de ses ve şekil bilgisi üzerinedir, söz dizimiyle ilgili sadece birkaç görüş belirtmiştir. Ancak

² 23 Aralık 1994'te Moldova Cumhuriyeti Parlamentosu bu bölgenin özel yasal statüsüne ilişkin bir yasa kabul etmiştir. Bu yasanın kısaltılmış İngilizce çevirisi, Uluslararası Seçim Sistemleri Vakfı tarafından 1995'te yayınlanmıştır.

Gagauzcanın söz dizimi üzerine yapılan tüm çalışmalar, dizimin Türkçe değil; Slavca olduğunu söylemektedir.

Makalenin devamında, yoğun Slav dilleri etkisi altında gelişen Gagauzca birleşik cümlelerin birkaç söz dizimi özelliğinden bahsedilecektir. Anlaşılır olması için 1995 yazında Güney Moldova'da derlediğimiz malzemelerden örnekler sunulacaktır. Yazı dilinden örnekler belli bir sıra gözetmeksizin verilecektir. Makalede temel amaç söz dizimsel sorunlara değinmek olduğundan örnekler gösterilirken transkripsiyon birebir çevrilmemiş olup serbest bir işaretleme yapılmıştır. Örnekler, konuşma dili için (s), yazı dili için (w) kısaltmasıyla işaretlenmiştir. Kendi çalışmamızdan seçilen konuşma dili örnekleri ayrıca cinsiyet (kadın (f), erkek (m)) ve yaş olarak da işaretlenmiştir. Genel olarak konuşmacı ne kadar gençse eğitiminin ve Rusça bilgisinin o derece fazla olduğu söylenebilir. Altmışlı yaşlardaki kadınların ya çok azı eğitim almış ya da hiçbiri almamıştır ve onların Rusça ve/veya Rumence bilgileri çok azdır. Tüm erkeklerin -en azından iş hayatlarında- egemen dili Rusçadır. Yazı dilinden verilen örneklerin kaynakları kısaltmalarla, ardından ilgili sayfa numarasıyla verilmiştir (kaynak listesine bakınız). Kısaltma olarak *M*, Moşkov'un malzemelerinden alıntılanan örnekleri göstermektedir.

2. Söz Dizimi

Bu bölümde, Gagauzca bir Türk ağzı olarak kabul edildiği ve tüm dil aşamalarında birçok özellikleri ortak olduğu için Gagauz söz dizimi Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılmıştır. Bundan dolayı ne tür farklılaşmalar olduğunu gösterebilmek noktasında Türkiye Türkçesinin tercih edilmesinin çok doğal olduğunu düşünüyoruz. Yukarıda bahsedildiği üzere söz dizimi düzeyinde Gagauzca, Türkiye Türkçesi ve genel Türkçenin kalıplarından ayrılmaktadır.

İsim öbeklerinde niteleyici unsurlar ismin önüne gelir. Bir başka deyişle sıfatlar, işaret sıfatları ve belgisiz sıfatlar Türkiye Türkçesinde

olduğu gibi ismin önüne gelmektedir. İlgi gruplarında doğal söz dizimi Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ilgi eki almış isim-ana isim şeklindedir. Sahiplik bildiren kelime ilgi hâli ekini, asıl isim ise iyelik ekini almıştır.

Devrik dizim, bazı durumlarda Türkçede kullanılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Erdal, 1999). Gagauzcada ilgi eki almış isim, birkaç durumda asıl ismin ardından gelir ki Türkçede ana isim – ilgi eki almış isim şeklinde bir devrik dizilimin görülmesi imkânsızdır. Örnekleri [1-2], Türkçe karşılıklarıyla mukayese ediniz..

[1] *Bän kötülüünü istemirem senin söylemää.*

Ben kötülük+2TŞİY+BEL. iste-OLMSZ-GNŞZ1TŞ sen+İLGİ söyle-İSİMFİİL

Ben kötülüğünü istemiyorum senin söylemek.

“Ben senin kötülüğünü söylemek istemiyorum.” (s, m, 32)

[2] *Köpecii onun olacam, annadın mı?*

Köpek+KÜÇ.+3TŞİY o+İLGİ ol-GELZ1TŞ anla-GGZ2TŞ soru edatı

Köpeciği onun olacağım, anladın mı?

“Onun köpeciği olacağım, anladın mı?” (s, m, 32)

Bu devrik dizimlerin yüksek öğrenimli genç konuşurlar arasında görülmesine karşın biz, eğitimi az olan veya hiç olmayan yaşlılar arasında bunu tespit edemedik. Devrik yapıdaki ilgi gruplarında, çoğu durumda sahiplik bildiren kelimenin bir zamir³ olması ve öne yerleşik ismin odak konumunda olması dikkat çekmektedir.

Fiil öbeklerinde, zarflar Rusçadaki gibi fiilden sonra gelebilir:

³ Aynı söz dizimi ve edimsel işlevdeki yapılar Rusça ve Bulgarçada da görülür.

- [3] /.../ *geldii* *gibi* *gēri*
 Gel+SIFATFiİL+3TŞİY *edat* *geri*
 “Geri geldiği gibi” (s, f, 59)

2.1. Bildirim Cümlelerinde Söz Dizimi

Gagauzcada, bildirim cümlelerinde söz diziminin nispeten daha esnek olmasına rağmen Ö-Y-N dizimine gözle görülür bir şekilde eğilim bulunmaktadır. Başka bir deyişle fiilin sonda bulunduğu cümleler Türkiye Türkçesi ve Türk dillerine kıyasla çok azdır. Belirtili ve belirtisiz nesnelere yanı sıra zarflar da genellikle yükleminden ardından gelir.

- [4] *Onnar bilmerlar aaçlii*
 Onlar bil-OLMSZ+GNŞZ3ÇŞ *açlık+BEL.*
 “Onlar açlığı bilmezler.” (s,f, 62)

- [5] *Büük batüm da almış bir parça tel*
 Büyük kardeş+1TŞİY *da al-DGZ3TŞ bir parça tel*

sıkıştırmış o teli orayı
 sıkıştır-DGZ3TŞ *o tel+BEL. ora+YÖN.*⁴
 “Benim büyük kardeşim bir parça tel almış ve oraya sıkıştırmış.” (s,m, 45)

- [6] *Bän onun gözlerini bilmärdim ani kara*
 /.../

⁴ Şeklen yer zamiri olan *ora*, *bura* ve *nere*'nin belirtme ve yönelme hâli eki almış şekilleri aynıdır. Bu örnekteki *orayı* yön belirtir. Biz, bu yüzden onu yönelme hâli eki olarak kabul ettik. Belirtme hâli ile yönelme hâlinin karşılanması Rusçanın söz dizimsel bir özelliğidir. Fakat bu durum sadece bu kelimeler için geçerli olup ad kökenli diğer yönelme bildiren kelimeler için geçerli değildir.

Ben o+İLGİ göz+ÇOK.+3TŞİY+BEL. bil-OLMSZ-ŞZHİK1TŞ hani kara

Bän bakmadım onun suradına hiç
Ben bak-OLMSZ+GGZ1TŞ o+İLGİ surat+3TŞİY+YÖN. hiç

“Ben onun gözlerinin kara olduğunu bilmiyordum. /.../ Ben yüzüne hiç bakmadım.” (s,f, 62)

Söz diziminde bildirimsel cümlelere göre daha katı olan zarf- fiilli bitimsiz fiil öbeklerinde bile zarf olan unsurlar yüklemden sonra bulunabilir (Aşağıdaki 32-34. örneklere bakınız).

Gagauzca da genel Türk dillerindeki gibi sona gelen edat taraftardır ve örneğin Karay Türkçesinin yaptığı gibi etrafındaki dillerden ön edat kopyalamamıştır.

3. Birleşik Cümleler

Özellikle birleşik cümle sahasında Gagauzca, değiştirilmiş bitimsiz cümleciklerin değiştirilmiş öğeden önce geldiği genel Türkçe yapısından kayda değer sapmalar gösterir. Gagauzca, etrafında bulunan Slav dil ailesindeki Bulgarca ve Rusçadan yapılan seçilmiş kopyalama⁵ neticesinde semantik olarak sağa dallanan cümlecik yapıları geliştirmiştir. Bu cümlecikler çeşitli bağlama edatlarıyla oluşturulur ve bitmiş fiillere dayalıdır. Sağa dallanan bitimli cümlelerde kullanılan bağlama edatları neredeyse her zaman Türkçedir, genel kopyalama olan bağlaçların sayısı azdır ve kullanımları seyrekler.⁶ Bu bağlama edatları arasında en öne çıkanı *ani*'dir. *Ani* (<Eski Türkçe *qani, Türkiye Türkçesi hani), İran-Türk diyalektlerinde amaç bildiren cümlecikler gibi sıfat ve tümleş cümlecigi

⁵ Kod-kopyalama modelleri için bakınız Johanson (1992, 1193b, 2002a).

⁶Gajdarži (1981) *raz* (ne zaman) ve *už* (gibi) olmak üzere iki örnekten bahseder. Biz, hem kendi malzemelerimiz hem Moşkov'un malzemelerinde ya da şimdiye kadar gördüğümüz yazılı dil malzemelerinde bu bağlama edatlarıyla ilgili herhangi bir örneğe rastlayamadık. Bu yüzden, bu genel kopyalama örneği olan bağlama edatlarının kullanımının bireysel dil özelliği olma ihtimali vardır. Genel kopyalama olarak zaten Eski Osmanlıcada görülen Farsçadan alınmışlardır. Örneğin: çünkü < Fa. con keh.

kuran *ki'*ye benzer. Diğer bağlama edatları soru edatı gibi kullanılan gruptandır: *ani*⁷, *onuştan ani* (çünkü), *neçin ani* (çünkü) gibi sebep bildiren ya da *açan* (*ne zaman*), *nezaman* gibi zaman bildiren cümlecikleri kuran soru edatlarıdır. Kopyalanmış cümlecik modelleri Gagauzcanın hem yazı hem konuşma dilinde çok sık kullanılır.

Sola dallanan bitimsiz cümlecikler sıfat-fiil ya da isim-fiillerle oluşturulur. Başka bir deyişle, genel Türkçede tümleş cümlecikleri son derece nadirdir. Zarf cümleciklerine gelince Türkçedeki zarf- fiil cümlecikleri, Gagauz konuşma dilinde nispeten daha sıktır; ama zarf cümleciklerinin çeşitli türlerinin seçilmiş kopyaları da görülebilir.

3.1. Sıfat Cümlecikleri

Türk dillerinde sıfat cümlecikleri, genelde isimden önce gelen bir sıfat-fiilin yüklem olarak görüldüğü bitimsiz yapılardır. Bununla birlikte Gagauzcada öne yerleşik bitimsiz sıfat cümlecikleri çok seyrek ve belirli kısıtlamaları vardır (Bakınız: Menz, 1999: 76-82). Bunun yerine sıfat cümlecikleri, özellikle edatlarla kurulmuş bitimli fiillerden oluşur.⁺ Birçok durumda edatlarla kurulan sıfat cümlecikleri ya *ani* ya da soru kelimesi olan *angı* ile kurulur. *Ani* en çok görülendir ve durum eklerini almazken *angı* 3. şahıs iyelik eklerini, ismiyle uyumlu olarak teklik veya çokluk eklerini ve gruptaki görevine bağlı olarak durum eklerini alabilir. Böylelikle *angı*'nın kurduğu sıfat cümlecikleri Rusça ve Bulgarca bağlama zamirleri gibi görünür. *Angı* ile kurulan cümlelere en çok yazı dilinde rastlanır ve günlük konuşma dilinde gördüğümüz *ani* ile kurulan cümleler *angı* ile kurulanlardan daha fazladır.⁸ *Ani* ve *angı*'nın yanı sıra aşağıda görüleceği

⁷ Bu pozisyonda *ki ani*'nin yerine kullanılabilir. Yine de bu, bizim metinlerimizde sık karşılaştığımız bir durum değildir. Gajdarži (1981: 13)'e göre *ani* yerine *ki* kullanımı, yaşlı neslin dilinin tipik bir özelliğidir.

⁺ Çev. Notu: Bağlama edatı + çekimli fiil

⁸ İyi düzeyde Rusça bilgisi olan kişilerle *angısı* ile kurulan sıfat cümleciklerinin kullanımı arasında bir ilişki bulunur. Bu sebeple, yaşlı neslin dilinde görülmezken iyi eğitim almış genç neslin dilinde *angısı* ile kurulanlar sık görülür.

üzere anlamsal farklılıklar ifade eden diğer birçok soru edatı sıfat cümlecikleri kurmakta kullanılabilir. Yine de bu edatlar hem yazı hem konuşma dilinde çok sık değildirler.

Oluşturulan örnekler (7-9) Gagauzcadaki iki temel sıfatlaştırma yönteminin olası çeşitlerini göstermektedir:

[7] a.	<i>adam</i>	<i>ani</i>	<i>geler</i>
	adam	ani	gel-GNŞZ3TŞ
b.	<i>adam,</i>	<i>angısı</i>	<i>geler</i>
	adam	hangi+3TŞİY	gel-GNŞZ3TŞ
	“Gelen adam”		

[8] a.	<i>adam</i>	<i>ani</i>	<i>gördüm</i>
	adam	ani	gör-GGZ1TŞ
b.	<i>adam</i>	<i>angısını</i>	<i>gördüm</i>
	adam	hangi+3TŞİY+BEL.	gör-GGZ1TŞ
	“Gördüğüm adam”		

[9] a.	<i>adam</i>	<i>ani</i>	<i>para</i>	<i>verdim</i>
	adam	ani	para	ver-GGZ1TŞ
b.	<i>adam</i>	<i>angısınıä</i>	<i>para</i>	<i>verdim</i>
	adam	hangi+3TŞİY+YÖN.	para	ver-GGZ1TŞ
	“Para verdiğim adam”			

Yukarıdaki örneklerden görüleceği üzere *ani* her zaman *angi* ile değiştirilebilir. Ayrıca dikkat çekici olan nokta, 9a örneğinin sadece Bulgaristan’da konuşulan Gagauzcada görülmesidir. Moldova’daki yazı dilinde *ani*, tıpkı Rusça *čto* gibi sıfat cümleciklerinde 1. ya da 2. özne ve isim arasındaki eşgönderim ile sıfat cümlecığı kurmak için kullanılır. Sıfat

cümleciklerinin ismiyle üçüncü şahıs çekimli yüklemi ya da zarfı arasındaki eşgöndergeyi gösteren sıfat kuruluşları için ya *angısı* ya da yer bildiren zarflar söz konusu olduğunda *nere + yer durum eki* kullanılır. Diğer bir deyişle, sıfat cümleciğinin yüklemiyle herhangi bir gramer ilişkisine sahip bir isim cümlesinin *ani* ile sıfatlaştırılması Bulgaristan Gagauzcasında görülür. Moldova Gagauzcasında *ani* ile sıfatlaştırma, sadece sıfat cümleciğinin öznesi ya da belirtili nesnesinin isim tamlamasının ana ismi olduğu durumlarda mümkündür.

Derlediğimiz konuşma metinlerinde sadece birinci (10. örnek) veya ikinci (11. örnek)⁺ şahıs ile ana isim arasındaki eşgönderge veya sıfat cümleciğinin öznesi (13. örnek) ile ana isim arasındaki iyelik ilişkisini gösteren *ani* ile oluşturulmuş sıfat cümleciklerinin örneklerine rastlanmıştır.

9a örneğinde görüldüğü gibi uygun durumlarda eşgönderimli unsuru temsil eden sıfat cümleciklerinde bir yan ögenin olması zorunlu değildir.⁹ Balkanlardaki diğer Türk ağzlarında, örneğin Németh (1965)'in çalıştığı Vidin ağzında, genel kurucu öge *ne'* dir. Sıfat cümleciğinin ana ismi belirtisiz nesne ya da zarf olsa bile iyelik eki almış kişi zamirinin bulunması da zorunlu değildir. Bununla birlikte, bitimli sıfat cümleciklerinin kopyalanmasında bir model teşkil eden Bulgarcada, ana isim belirtisiz nesne ise ya da cümleciğin yüklemi zarf ise tekrarlayan zamir bulunması zorunludur.

Genelde sıfat cümleciği ana isminin ardından gelir.¹⁰ Bitimli ana cümlelerin aksine 10. örnekte görüldüğü gibi sıfat cümleciklerinde yüklem

⁺ Çev. Notu: İkinci şahıstan kasıt 1. Çoğul şahıstır.

⁹ Ne Moškov ne Zajaczkowski'nin ne de bizim derlediğimiz metinlerde yan ögeli sıfat cümleciği örneğine rastlanmamıştır. Bu sebeple en azından birinin görülmesi oldukça seyrek. Ayrıca, sıfat cümleciklerinde ana ismin görevini işaretlemek için bir yan ögeye sahip olmasının gerekli olup olmadığını bilememekteyiz.

¹⁰ Bu aynı zamanda sıfat cümleciğinin yüklemının uydusu ya da eşgönderimli iyelik tamlayıcısının ana ismi olduğu durumlarda geçerlidir. Bu durum, çoğu zaman Gagauzcanın neredeyse hepsini Rusçadan

en son da yer alması güçlü bir eğilim göstermektedir. Yine de 12. örnekte görüldüğü gibi bu durum zorunlu değildir.

[10] *birdä benim komuşum*
Sonunda ben+İLGİ komşu+1TŞİY

ani bilä gittik hesabı oldu.
ani birlikte git-GGZ1ÇŞ anla-GGZ3TŞ

“Sonunda birlikte gittiğimiz komşum ne olduğunu anladı.” (s, m, 45)

Dikkat edilmelidir ki yukarıdaki örnekte ana ismin sıfat cümlecikindeki öznenin bir parçası olması, İngilizce çeviride açıklanması zor bir durumdur.

[11] *Onnar alerlar bizim Moldovyanın*
Onlar al-ŞZ3ÇŞ bizim Moldova+İLGİ

o şarabını ani biz içmeriz.
o şarap+3TŞİY+BEL. ani biz iç-OLMSZ+ŞZ1ÇŞ

kopyalamasına rağmen yine de Türkçe modellenmiş sıfat cümleciklerinin ana isminden ayrılamayacağını gösterir. Rusça (1) ve Gagauzca (2) örnekleri karşılaştırınız:

(1) *uçitel', syn kotoŕogo rabotaet v teatre*
öğretmen oğul edat+ERİL+İLGİ çalış-ŞZ3TŞ +da tiyatro+AYRİL.

(2) *üüredici angısınn oolu işleer teatrua*
öğretmen edat+3TŞİY+İLGİ oğul+3TŞİY işle+GNŞZ3TŞ tiyatro+BUL.

“Oğlu tiyatrodan çalışan öğretmen”

“Onlar bizim içmediğimiz, Moldova’ımızın şarabını alıyorlar.” (s, m, 45)

[12] *da düşündä göreer düvesini*
Ve *düş-3TŞİY+BUL. gör-GNŞZ3TŞ düve+3TŞ İY+BEL.*

ani vermiş Allah.
ani ver-DGZ3TŞ Allah

“Ama o rüyasında Allah’ın ona verdiği düvesini görür.” (s, M 6)

[13] *bir inek ani az südü var*
bir inek ani az süt+3TŞİY var

“Sütü az olan inek” (s, f, 59)

Eğer ana isim sıfat cümlecığının öznesi ile ortaksa *ani* ile kurulmuş sıfat cümlecığı ana isimden önce gelebilir. Bu yapıların örneklerine bizim malzemelerimizde rastlanmamıştır, fakat Moşkov’un malzemelerinde örnekler görülmektedir (14. örnek). Gajdarži (1981: 20) bu yapının günlük konuşma dilinde olduğunu ve sadece sıfat cümlecığının öznesi ile ana ismin aynı şahıs olması durumunda mümkün olabileceğini belirtmektedir. Gajdarži’ye göre ana isim kendi grubundaki herhangi bir öge olabilir. Yine de O’nun tek örneği Moşkov’un malzemelerinde bulduğumuz örneklerde olduğu gibi ana ismin, cümlesinde özne olduğunu göstermektedir.

[14] *ani iki muntä mamaliğa*
ani iki tepe lapa

aazında varmış, o deer

ağız+3TŞİY+BUL. var+EKFİİLDGZ3TŞ o de-ŞZ3TŞ

“Ağzında iki tepe lapa olan söyledi:” (s, M 107)

[15] *ani bana el verdi*
ani ben+YÖN. el ver-GGZ3TŞ

O *adam kolhozun kontabili.*

O adam kolhoz+İLGİ muhasebeci+3TŞİY

“Bana el veren adam, kolhozun muhasebecisidir.” (s, Gajdarži 1981, 20)

Soru zarfı olan *angı* ile kurulan sıfat cümlecikleri, yazı dilinde daha sık görülmektedir. *Angı*, isminin tekil veya çoğul olmasına göre ek alır. Bağlı olduğu ismin sıfat cümleciğindeki görevine göre durum eki alır: 16. ve 17. örneklere bakınız. Bu şekilde genel olarak Rusçadaki ilgi zamiri *kotoryj* ile aynı özellikleri gösterir.

95

[16] *Yahudi o bir halk hangısı kalmış*
Yahudi o bir halk hangi+3TŞİY kal-DGZ3TŞ
“Yahudiler, kalan halktır.” (s, m, 32)

Aşağıdaki 17. örnekte görüleceği üzere, ilgi zamiriyle kurulan sıfat cümlecikleri birbiriyle uyumlu olan tek isme bağlı olabilir. Bu, örneğin modern Farsçadan etkilenmiş Türk dillerinde *ki* ile kurulmuş sıfat cümleciklerinden dikkate değer bir farklılıktır (bk: Johanson, 1975 ve Kırıl, 1997).

[17] *aşaadaki laflara bulunuz otürlü formalar,*
aşağıdaki laf+ÇOK.+YÖN. bul-EMİR2ÇŞ o türlü şekil+ÇOK.

angılarında K konsonu bitkidä
hangi+3ÇŞİY+BUL. K konsonant+BEL. aşağı+BUL.

düşmeer hem angılarında düşer.
düş-OLMSZ+GNŞZ3TŞ hem hangi+3ÇŞİY+BUL. düş-GNŞZ3TŞ

“Aşağıdaki kelimelerden sonunda K ünsüzü düşenleri ve düşmeyenleri bulunuz.” (w, GD7: 54)

18. ve 19. örnekler, sıfat cümlecığı kuruluşunda çeşitli soru kelimelerinin kullanımını göstermektedir. Bunlar yer bildiren durum ekleri almış *ner+* ile oluşturulmuş soru kelimeleridir: *ne* ve *kim*. *Kim* sadece asıl ismin bir insana atıfta bulunduğu durumlarda kullanılırken *ne* zamir olan ana ismin insan olmayan bir varlığa atıfta bulunduğu durumlarda kullanılır.

[18] *üürekten inanırdım sanırdım olmalı*
yürek+AYRIL. inan-GNŞZHİK1TŞ san-GNŞZHİK.1TŞ ol+gereklilik

bir öbür dünya neredä insanların canları
bir öbür dünya nere+BUL. insan+ÇOK.+İLGİ can+3ÇŞİY.

neredä suçlular yanacak / burada kabaatsizlar
nere+BUL. suçlu+ÇOK. Yan-GELZ3TŞ bura+BUL. kabahatsiz+ÇOK.

bu yanda onnar kim fena yaptı.
 bu taraf+BUL. onlar kim kötülük yap-GGZ3TŞ

“Bir tarafta kabahatsizlerin bir tarafta kötülük yapanların olacağı, suçluların yanacağı ve insanların ruhlarının gideceği bir öbür dünya olmasına yürekten inanırdım.” (S, m, 67)

[19] *o hep düşünürmüş nasıl*
 o hep düşün-GNŞZRİV3TŞ nasıl

yapsın onu ne sınırladı padişah
 yap-İSTEK3TŞ o+BEL. ne ısmarla-GGZ3TŞ padişah

“O, padişahın istediğini nasıl yapacağını düşünürdü.” (w, BS 131)

3.2. Tümleç Cümlecikleri

Kural olarak tümleçler 20. örnekte olduğu gibi *ani* ya da nadiren *ki* ile kurulan bitimli edat cümlecikleridir. İkincisi (*ki*), yazı dilinde *ani*'nin aynı birleşik cümle içinde tekrarlanmasını önlemek amacıyla *ani*'nin şeklen varyantı olarak bulunabilir.

[20] *yesap alârlar ani altında maşınanın*
 fark et-GNŞZ3ÇŞ ani alt+3TŞİY+BUL. araba+ İLGİ

asılı bu yavru kaldı
 asıl-FİYE bu yavru kal-GGZ3TŞ

“Bu çocuğun arabanın altında sürüklendiğini fark ettiler.” (s,m, 45)

Ani ile kurulan iki tümleş cümleciği de tek bir yükleme *hem* ile bağlanabilir. Sıfat cümleciklerinde olduğu gibi tümleş cümleciklerinde de modern Farsçadan etkilenen Türk dillerinde *ki*'yi kurucu öge olarak görmek mümkündür.

[21] *kızı duyardı ani gözleri*
kız hisset-GNŞZHİK3TŞ ani göz+3TŞİY

yaşlan dolardı hem ani dârsä
yaş+VAS. dol-GNŞZHİK3TŞ hem ani de-GNŞZŞARTI3TŞ

taa bir kerä 'boba', o dayanamayacak
daha bir kere 'baba', o dayan-YETERLİLİK+GELZ+3TŞ

"Kız, gözlerinin yaşlarla dolduğunu ve bir kere daha 'baba' derse dayanamayacağını hissetti." (w, AD 6)

İsim- fiile dayanan Türk tipi tümleş cümlecikleri konuşma (22) ve yazı (23) dilinde çok seyrek. Ama aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi tamamen yok da değildir.

[22] *buradan syatyona kaa bän üüzecem*
bura+AYRIL. stadyum+YÖN. kadar ben yüz+GELZ1TŞ

a gēri gelmem deil belli.
ama geri gel-İSİMFİİL+1TŞİY değil belli

"Ben buradan stadyuma kadar yüzeceğim ama geri geleceğim belli değil." (s, m, 45)

[23] *sevinärdi benim gelmemä.*
sevin-GNŞZHİK3TŞ ben+İLGİ gel-İSİMFİİL+YÖN.

“Benim gelmeme sevinirdi.” (w, AD 11)

Yaklaşık 30 sayfalık malzememizde 22. örnek bizim tek örneğimizdir. Bu, özne görevindeki cümleciğin yüklemden önce geldiği tipik Türkçe söz dizimini gösterir. Bunun yanı sıra, yazı dilinden alınmış olan 23. örnekte tümleş cümleciği yazı dilinde görülen birkaç örnekteki gibi bitimsiz tümleş cümleciklerinde baskın bir şekilde görülen dizimdeki gibi yükleminden ardından gelir. Yazı dilinde bulduğumuz örneklerin çoğunun *sevin-* fiilinin tümleci olması da dikkat çekicidir.

3.3. Zarf Cümlecikleri

Gagauzcada temelde söz dizimsel olarak iki tip zarf cümleciği vardır: Türkçenin tipik bitimsiz bağımlı cümlecikleri ve Slav tipi seçilmiş kopyalama ile oluşturulmuş sıralı veya bitimli bağımlı cümlecikler. İlkinde, hem konuşma hem yazı dilinde zarf- fiil cümleciklerinin çok sık kullanılması dikkat çekicidir.

Amaç cümlecikleri: Ana cümle ile öznelere ortak olan amaç cümlelerinin yüklemi mastar halindedir (24. örnek). Bağımlı cümlecik içinde öznesi de bulunan amaç cümleciklerinin yüklemi ise istek kipi ile çekimlenmiştir (25. örnek). Konuşma dilinde, işlev olarak Türkçedeki *diye* zarfına karşılık gelen *deyni*¹¹, çoğu durumda bağımlı cümlecik yükleminden hemen ardından gelir. Ayrıca buna ek olarak bu tip cümlecikleri *ani* ya da *ki* kurabilir.

Çoğu amaç cümleciğinde alıntı yapılan örneklerde olduğu gibi hem *ani/ ki* hem *deyni* kullanılırken bağımlı cümleciğin yüklemi istek kipi ile çekimlenmişse tercihe göre cümlede kullanılmayabilirler.

[24] *onu* *alardık* *da* *atardık*
o+BEL. al-GNŞZHİK1ÇŞ ve at-GNŞZHİK1ÇŞ

¹¹ Bu edat *de-* fiilinin zarf- fiil şeklinde kalıplaşmış biçimidir. “için” anlamında bir edat olarak da kullanılabilir.

aazımıza ani ölmemää deyni
ağız+1ÇŞİY+YÖN. ani öl-OLMSZ+MASTAR deyni
“Ölmek için onu alırdık ve ağzımıza atardık.” (s, f, 70)

[25] *centralisovani bir gosudarstoa*
merkezileştirilmiş bir eyalet

Upravlyat etsin bizimnän ani biz yaşyalım deyni
yönet et-İSTEK3TŞ biz+İLGİ+VAS. ani biz yaşa-İSTEK1ÇŞ deyni
“Merkezi bir devlet, yaşayabilelim diye bizi yönetmeli.” (s, m, 65)

Yazı dilinde, amaç cümlecikleri temel cümleden önce de sonra da gelebilir. Ancak, konuşma dilinde birinci seçenek seyrek.

100

Hareket fiilleriyle oluşturulan amaç cümlecikleri Türkçedeki gibi genellikle mastar hâlindeki fiile dayalıdır.¹² Türkçe ve Gagauzca yapıların arasındaki tek fark, Gagauzcadaki bitimsiz bağımlı cümleciklerin genellikle ana cümleden sonra gelmesidir. Yine de biz bağımlı cümleciklerde genellikle nesne-yüklem dizimini görüyoruz:

[26] *gittiler komşuları çağrmaa.*
git-GGZ3ÇŞ komşu+ÇOK.+BEL. çağır-MASTAR
“Komşuları çağırmağa gittiler.” (s, m, 67)

Sebeb cümlecikleri: Gagauzcada sebep cümlecikleri oluşturmak için iki temel model vardır: Birincisi, Türk tipi bitimsiz cümleciktir ve haber kipi ile çekimlenmiş yüklem ve ardından *deyni* edatının geldiği yapıdır. Diğeri, çeşitli bağlaçlarla oluşturulmuş bitimli cümlecikleridir. *Deyni* ile kurulan tip,

¹² Mastar eki -mAA< -mAk + yönelme hâli eki

çoğu Türk dilinde çok yaygındır. Örneğin; Türkiye Türkçesi yazı dilinde bu tip çok sık görülür. Ancak Gagauzcada onun sıklığı kopyalanmış bitimli tipin lehine azalmıştır.

[27] *ama onnarın familyası X. deyni*
 ama onlar+İLGİ soyad+3TŞİY X. deyni

onu fronda çaarıyorlar.
 o+BEL. ön+YÖN. çağır-ŞZ3ÇŞ

“Yani, bir Rus soyadı taşıdığı için orduya katılmak zorunda.” (s, m, 67)

Bitimsiz sebep cümlecikleri ana cümleden önce de sonra da gelebilir. Buna ek olarak bazı durumlarda bu tip cümlecikler edatlarla oluşturulur, bu edat da çoklukla *neçin*'dir. Ancak bu edat herhangi bir anlam farklılığı olmaksızın cümlede kullanılmayabilir. Eğer *deyni* atlanırsa cümlecikğin anlamı bağlamdan çıkarılabilir.

Bitimli sebep cümlecikleri birkaç edat ile oluşturulabilir. Örneğin; *onun için, onuştan, zerä, çünkü, necin* -bazen *ki/ ani* de bu edatlara eşlik edebilir- ve *ani*. Bu edatlar çeşitli anlam dereceleri belirtir. Çoğu durumda bu tür sebep cümlecikleri ana cümleciklerinin ardından gelirken *ani, çünkü* ve *zerä* ile kurulan cümlecikler öne konumlanabilir (29. örneğe bakınız).

[28] *bouldum zär nel*
 boğul-GGZ1TŞ kesin ne

onuştan bän korkiim hep sudan
 o yüzden ben kork-ŞZ1TŞ hep su+AYRIL.

“Kesin boğulurum, o yüzden sudan hep korkuyorum.” (s, m, 45)

- [29] *ani gagauz yinan yok onnara.*
 için Gagauz inan yok onlar+YÖN.
 “Gagauz oldukları için onlara güvenilmez.” (s, m, 43)

Açan ile kurulmuş zaman cümlecikleri: Zaman cümleciklerinin oluşturulması bitimli yüklemelere dayanır. Türkçe bir öge olan *açan*, bağlama edatı olarak çok sık kullanılır. Türkçe soru kelimesi *kaçan*'dan gelişmiş olmasına rağmen hiçbir zaman soru cümleleri oluşturmaz. Yüklem, haber kipi ile çekimlenir. 30. örnekte görüleceği üzere zaman cümlecığının ögesi – her zaman olmasa da, çoğunlukla- çıkartılabilir. Öyle ki aslında bağlama edatından önce gelir ve özne konumunda görünür.

- [30] *A boba açan geldi*
 Ama baba ne zaman gel-GGZ3TŞ

hiç ne tuz yemişlär ne tuzlanmışlar
hiç ne tuz ye-DGZ3ÇŞ ne tuzlan-DGZ3ÇŞ

“Ama baba geldiği zaman sanki hiçbir şey olmamış.” (s, m, 45)

- [31] *açan gördü ani şindänsoram*
 Ne zaman gör-GGZ3TŞ ani şimdi+AYRIL. sonra

yumuşadım braktı beni
yumuşa-GGZ1TŞ bırak-GGZ3TŞ ben+BEL.

“Yumuşadığımı gördükten sonra beni bıraktı.” (s, m, 45)

Açan'ın yanında, soru zarflarından *nezaman*, *nevakit* ile birlikte *nicä* ve *nasıl* da zaman cümlecikleri kurabilir (Menz, 1999: 118-121).

Zarf- fiil cümlecikleri: Etrafındaki Slav dillerinin yoğun etkisi altındaki modern Gagauzcada bitimsiz ad cümleciklerinin sıklığı önemli ölçüde

azalırken zarf- fiile dayalı bitimsiz zarf cümleleri hâlâ sık kullanılmaktadır. Rusça ve Bulgarca'da tek bir zarf- fiil formu olmasına rağmen Gagauzcadaki zarf- fiil malzemeleri nispeten daha sağlam ve çoktur.

Konuşma dilinde bile yan cümlecikleri oluşturmak için çeşitli zarf- fiil formları kullanılır. Bunların arasında en dikkat çeken, birincil zarf- fiil olarak *-ip, -erek* (32. ve 33. örnekler) ve ikincil zarf- fiil olarak "sıfat- fiil+ durum eki veya edat" şeklinde oluşmuş (34. ve 35. örnekler) *-diinän* ve *-dii gibi* formlarıdır. Çoğu durumda Türkçedeki gibi zarf- fiil cümlecikleri temel cümleden önce gelir.

[32] *Bän her zaman gidip aşaa içerim birer stakan su*
Ben her zaman git-Z.FİİL aşaa iç-GNŞZ1TŞ birer bardak su

"Ben her zaman aşaa gidip bir bardak su içerim." (s, m, 43)

[33] *Çıktım/ aalayarak nicä uşak çıktım.*
çık-GGZ1TŞ ağla-ZARF FİİL nice çocuk çık-GGZ1TŞ
"Çıktım, bir çocuk gibi ağlayarak çıktım." (s, m, 43)

[34] *Bän uzandıynan almaa aldı*
Ben uzan-ZARF FİİL alma-MASTAR al-GGZ3TŞ

altımdan şkemnecii/ bän başaşaa düştüm
alt+1TŞİY+AYRIL. sandalye+KÜÇ.+BEL. ben baş aşaa düş-GGZ1TŞ
"Ben almak için uzandığında altımdan sandalyeciği aldı/ ben baş aşaa düştüm." (s, f, 58)

[35] *yaamur yaadu gibi o su durer.*
yağmur yağ-ZARF FİİL gibi o su dur-ŞİMDİKİZMN3TŞ
"Yağmur yağdığında o su kalıyor." (s, m, 43)

32 ve 34. örneklerin gösterdiği gibi yan cümleciklerin unsurları yan cümleciğin yükleminden sonra gelebilir. Bu, özellikle yer-yön zarflarında görülür.

Yukarıda gösterildiği gibi Gagauzcada, Türkçe isim cümleciklerinin yerini az çok seçici kopyalama ile oluşturulmuş bitimli cümlecik kalıpları almıştır. Yine de zarf- fiiller üzerine kurulmuş zarf cümlecikleri sahasında, etraftaki dillerde bu model çok yaygın olmamasına rağmen Türkçe cümlecik modelleri önemli ölçüde istikrar göstermektedir. Bunun sebebi, ikinci modelin öncekinden daha “ilgi çekici” olması ve böylece kopyalanan bir modelle kolayca yer değiştirememesi olabilir (“çekicilik” ile ilgili bk. Johanson, 1992: 199-206, 2002). Zarf-fiiller anlam ve işlev bakımından nispeten daha anlaşılırdır ve ilgili zarf-fiil özel bir işlev ve anlamı belirtirken sıfat-fiil ve mastarlar birden fazla işlev ve birden fazla cümle türüne hizmet ederler.

Dil Örnekleri İçin Kaynakça

AD: *Ana dili Literatür okumaları hem grammatika: 6-ci klass için. Kişinev 1991.*

BS: *Bucaktan seslär: Literatür yazıları. Kişinev 1959.*

GD: *Gagauz dili: Üürenmäk kiyadı: yedinci klass için. Kişinev 1988.*

M: *Moşkov 1904.*

Kaynakça

DENY, Jean, GRÖNBECH, Kaare, SCHEEL, Helmuth, TOGAN, Zeki Velidi (Hgg.) (1959), *Phi-lologiae turcicae fundamenta 1. Aquis Mattiacis.*

DOERFER, Gerhard (1959), “Das Gagausische”, *In: Deny et al.*, 260-171.

DOERFER, Gerhard (1990), “Die Stellung des Osmanischen im Kreise des Oghusischen und seine Vorgeschichte”, *In: Hazai*, 13-34.

ERDAL, Marcel (1999), “Das Nachfeld im Türkischen und im Deutschen”, *In: Johanson & Rehbein*, 53-94.

ERDAL, Marcel, TEZCAN, Semih (Hgg.) (1995), *Beläk Bitig* (Turcologica 23), Wiesbaden: Sprachstudien für Gerhard Doefler zum 75. Geburtstag.

- EXTRA, Guus, VERHOEVEN, Ludo (Hgg.) (1993), *Immigrant languages in Europe*, Adelaide: Clevedon, Philadelphia.
- FANE, Daria (1993), "Moldova: Breaking Lose From Moscow" Cambridge: In: *Bremmer, Ian & Taras, Ray 1993: Nation and politics in the Soviet successor states*, 121- 153.
- GAJDARŽI, Gavril A. (1971), "Složnye predloženiya s pridatočnymi otnositel'nogo podčineniya v gagauzskom jazyke", In: *Sovetskaja Tjurkologija*, Nr. 4, 50-56.
- GAJDARŽI, Gavril A. (1971), "Sposoby podčineniya i tipy pridatočnyh predloženiij v gagauzskom jazyke", In: *Sovetskaja Tjurkologija*, Nr. 3, 43-59.
- GAJDARŽI, Gavril A. (1973), *Gagauzskij sintaksis*, Kišinev: Otnositel'noe i bes-sojuznoe podčinenie pridatočnyh.
- GAJDARŽI, Gavril A. (1981), *Gagauzskij sintaksis*, Kišinev: Pridatočnye predloženiya sojuznogo podčineniya.
- HAZAĪ, György (Hg.) (1990), *Handbuch der türkischen Sprach-wissen-schaft. Teil I*. Buda-pest: Bibliotheca Orientalis Hungarica 31.
- JOHANSON, Lars (1975), "Some remarks on Turkic 'hypotaxis'", *Ural-Altäische Jahrbücher* 47, 104-118.
- JOHANSON, Lars (1992), *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprach-kon-takten*, Stuttgart: Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der J. W. Goethe-Universität Frankfurt am Main, 29: 5.
- JOHANSON, Lars (1993), "Code-copying in immigrant Turkish", *Extra & Verhoeven*, 197-221.
- JOHANSON, REHBEİN (Hgg.) (1999), *Türkisch und Deutsch im Vergleich*. (Turcologica 39) Wiesbaden.
- KIRAL, Filiz (1997), *Syntaktische Einflüsse des Persischen im gesprochenen Aserbaidshanisch von Iran*. [Diss. Univ. Mainz].
- MENZ, Astrid (1999), *Gagausische Syntax: Eine Studie zum kontaktinduzierten Sprachwandel*, Wiesbaden: (Turcologica 41).
- MOŠKOV, V. A. (1904), *Nare`čija bessarabskich gagauzov*. St. Peterburg: Radloff, W.: Proben der Volkslit-teratur der türkischen Stämme, X. Theil.
- NÉMETH, J. (1965), *Die Türken von Vidin: Sprache, Folklore und Reli-gion*, Budapest: Bibliotheca Orientalis Hungarica 10.

- POKROVSKAJA, Ljudmila A. (1964), *Grammatika gagauzkogo jazyka*. Moskva:
Fonetika i morfologija.
- SCHÖNIG, Claus (1995), "q:ãno und Konsorten", Erdal & Tezcan, 177-187.
- ZAJĄCZKOWSKI, Włodzimierz (1966b), *Język i folklor Gagauzów z Bułgarii*.
Kraków.